

e-ISSN: 2148-4899

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Pamukkale University Journal of Divinity Faculty
Güz/Autumn 2020, 7/2, 1348-1362

**SEMA VE ARZ KAVRAMLARININ İŞÂRÎ TEFSİRLERDEKİ
YORUMLARINA İLİŞKİN BİR ANALİZ**

An Analysis of the Term of The Heavens and The Earth in Ishârî Tafsîrs

Abdurrahman AYDIN

Dr. Öğretmen, Mardin, Midyat Milli Eğitim Müdürlüğü, e-Mail: abdurrahman980@hotmail.com, Orcid No: 000-0001-9429-0368

Hakemler / Referees:

Doç. Dr. Harun ABACI / Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim YILDIZ / Mersin Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received: 02/08/2020
Kabul Tarihi / Accepted: 03/11/2020
Yayın Tarihi / Published: 30/12/2020
Cilt / Volume: 7
Sayı / Issue: 2
Sayfa / Pages: 1348-1362

Atıf / Cite as: Aydın, Abdurrahman. "Sema ve Arz Kavramlarının İşârî Tefsirlerdeki Yorumlarına İlişkin Bir Analiz" [An Analysis of the Term of The Heavens and The Earth in Ishârî Tafsîrs]. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi-Pamukkale University Journal of Divinity Faculty* 7/2 (Aralık 2020), 1348-1362. Doi: [10.17859/pauifd.776504](https://doi.org/10.17859/pauifd.776504)

İntihal / Plagiarism: Bu makale, İthenticate intihal tarama programı ile taranmıştır. Ayrıca iki hakem tarafından da incelenmiştir. / This article has been scanned with İthenticate plagiarism screening program. Also this article has been reviewed by two referees.

www.dergipark.gov.tr/pauifd

Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (PAUİFD), 7 (2) 2020: 1348-1362

SEMA VE ARZ KAVRAMLARININ İŞÂRÎ TEFSİRLERDEKİ YORUMLARINA İLİŞKİN BİR ANALİZ

Abdurrahman AYDIN*

Öz

Kur'ân üzerine yapılan çalışmalarda kavramlar üzerinde derinlemesine ve geniş çaplı düşünülmesi önemli bir gerekliliktir. Çünkü "sema/semâvât" ve "arz" lafızlarıyla ilgili yapılan tefsirlerde olduğu gibi, Kur'ân'ın derin mânaları sınırlanabilmektedir. Kur'ân'ın sembolik dili hakkında bilgi sahibi olmak, doğru mânanın elde edilmesi açısından vazgeçilmezdir. Tefsirlerin geneli "sema/semâvât" ve "arz" lafızlarını zâhirî mânasıyla ele almışlardır. İşârî tefsirlerde ise, bu kavramların içinde bulunduğu âyetlerden, hem bireysel hem de toplumsal mesajlar çıkarılmıştır. Bunun sebebi işârî tefsir yazarlarının, âyetlerin dış dünyaya bakan yönünün yanında, insanın yaratılışı ile bağlantısının varlığına çok daha dikkat etmeleridir. İşârî tefsirlerin önemli bir özelliği, âyetlerin yorumlanmasında insan psikolojisine dair mesajların yoğunluklu olmasıdır. Tefsirin bir amacı, Kur'ânî kelime ve kavramların arka planındaki dünyayı keşfederek oradaki mânaya nüfûz etmektir. "Kendini bilen rabbini bilir" sözü ile uyumlu olarak mutasavvıflar, daha çok iç temizliği ve kalp saflığı gibi insanın derûnî dünyası ile ilgili konuları ön planda tutmuşlardır. Buna bağlı olarak işârî tefsir yazarları, "sema/semâvât" ve "arz" lafızlarını yorumlarken, insanın içselliği ile daha çok ilişkilendirmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'ân, İşârî Tefsir, Semâvât, Arz, Temsil.

An Analysis of the Term of The Heavens and The Earth in Ishârî Tafsirs

Abstract

It is seen in studies on the Qur'ân that the deep and wide thinking of concepts is an important deficiency. Because, as in the tafsirs of the words "the heavens" and "the earth", the deep meanings of the Qur'ân can be limited. Knowledge of the symbolic language of the Qur'ân is indispensable for obtaining the right meaning. The majority of the tafsirs did not emphasize the words "the heavens" and "the earth" and they dealt with it in the literal sense. However, in the ishârî tafsirs, both individual and social messages are extracted from the verses in which these concepts are found. This is because the authors of the ishârî tafsirs are more aware of the existence of the connection between the creation of man as well as the aspect of the verses facing the outside world. An important feature of ishârî tafsirs is the intensity of the messages on human psychology in the interpretation of the verses. One purpose of tafsir is to penetrate the meaning there by exploring the world in the background of Qur'anic words and concepts. Consistent with the "the one who knows himself knows his Lord", sufis have prioritized issues related to the human world, such as internal cleaning and heart purity. Accordingly, the writers of ishârî tafsir have more associated with the internality of the human while interpreting the words "the heavens" and "the earth".

Keywords: Tafsir, Qur'ân, Ishârî Tafsir, The Heavens, The Earth, Symbol.

---

* Dr. Öğretmen, Mardin, Midyat Milli Eğitim Müdürlüğü, e-Mail: abdurrahman980@hotmail.com, Orcid No: 000-0001-9429-0368

Structured Abstract: In the tafsīr of the Qur'ān, there are incomplete understandings caused by the lack of deep consideration of concepts. In many dishes and tafsīr, "sema/semavat" was understood as heaven/heavens, and "earth" was understood as earth, and translations were made in this way. In our study, we chose some verses in which the words "sema/semavat" and "arz" were used. We have examined the verses that we have identified under a heading first in the context of the main tafsīr, and then in the context of ishārī tafsīr. "Sema", the name in the dictionary in the sense of height, derives from the root slime. The plural is semavat. "Arz", on the other hand, is described in the dictionary as an object that is the opposite of the sky, or the place where human communities live. A sign means showing an object in the dictionary; expressing a meaning in a implicit way, telling it in an indirect and suggestive word. In the dictionary, a representation derived from the root müsul, meaning "to resemble, to resemble", means "to resemble, to say that it is similar and equivalent". In many verses of the Qur'ān, the method of representation (symbol) is used.

"It is he who created the heavens and the Earth..." (al-En'am, 6/73) In the tafsīr of this verse, Abu'l-Leys es-Samarkandi is content with the meaning of zahiri without ever mentioning the words "es-semavat" and "al-arz" and emphasizes that the two were created as truth and as an example. In the tafsīr of Ibn al-Jawzi, it is seen that the words "semavat" and "arz" refer to different meanings of the word "Haq" without focusing on them. In the tafsīr of the verse, Muhyiddin Ibn Al-Arabi interprets the word semavat as "souls" and the word arz as "body". It mentions the prayer before the verse. It would be nice for the prayer-fed spirit, that is, strong spirituality, to build a person in the size of an object. In the interpretation of the verse, some of the tafsīr did not dwell on the words "semavat" and "arz". They've taken priority over the next word "right." According to our opinion, the reason for this is because these commentators use words with zahiri meanings.

"It is Allah who created the heavens and the earth, sent down water from the sky, and brought forth fruit with it as a provision for you, and made the ships for you to watch in the sea by his leave, and made the rivers pure." (İbrahim 14/32) In the exegesis of the verse, Muqatil b. Suleyman "as-semavat" and "al-arz" have been meaning the word "water" without stopping. According to him, the word water means rain here. Bikai treats the words "as-semavat" and "al-arz" in the verse as zahiri. He is the son of God of the heavens and the earth he sees it as evidence of his vahdanism and power. Kuşeyri, one of the pioneers of sufi tafsīr, first refers to zahiri meaning and then to batini meaning. According to him, the sema here is the heart decorated with the light of the mind. This heart shines with the sun of monotheism. And the moon is ingenuity. Although a sea of fear and hope is encountered in the heart, it does not mix because of the obstacle between them. Bakli, on the other hand, understands the word "sky" as spirits and the word "earth" as hearts in the tafsīr of the verse. Each verse has a relationship with the outside world, as well as a connection with the creation of man. Each verse has a relationship with the outside world, as well as a connection with the creation of man. Each verse has a relationship with the outside world, as well as a connection with the creation of man. Al-Amiri emphasizes that man consists of two ores, the body and the soul.

Ishārī considers the words "sema/semavat" and "arz" of tafsīr, while one aspect that distinguishes itself from other tafsīr is the distinction between afak and enfus. It is natural for sufis who are aware of the symbolic language of the Qur'ān to conduct psychological analyses. The multi-layered world of meaning of the Qur'ān also gives this opportunity. Another notable feature in ishārī tafsīr is that the words "sema/semavat" and "arz" are usually evaluated over the contrast of "ulvi" and "sufli". That is, sufis generally use the word "sema/semavat" side by side with the superior elements and concepts of spirituality found in man, while the words used with the word "arz" correspond more to sufi feelings in man.

Keywords: Tafsīr, Qur'ān, Ishārī Tafsīr, The Heavens, The Earth, Symbol.

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerim tefsîrlerinde kavramların derinlemesine düşünülmemesinden kaynaklı eksik anlamalar görülmektedir. Bu eksik anlamalardan bir tanesi de, "sema/semâvât" ve "arz" lafızları ile ilgili olanlardır. Bu lafızların anlaşılmasında, genellikle zâhirî mâna ön planda tutulup kavramların anlam derinliği dikkate alınmadığından, yorumlar tek tip kalabilmektedir.¹ Bu tefsîrlerin bazısında ortaya konan fikirlerin yanlış olduğu iddia edilemez ama kanaatimize göre yüzeysel kaldıkları ortadadır. Bağlamı içerisinde ve daha derinlikli ele alındığında, âyetlerdeki bu kavramlarla anlatılmak istenen daha isabetli mânalara ulaşılacağı muhakkaktır.

Daha derinlikli ve ince mânaya ulaşmanın en önemli sebebinin, Kur'ân araştırmacılarının Kur'ân'daki sembolik dil hakkındaki bilgi ya da bilgisizlikleri olduğu kanaatindeyiz. Pek çok meal² ve tefsîrde "sema/semâvât" gök/gökler, "arz" da yer olarak anlaşılmiş, çeviriler bu şekilde yapılmıştır. Buna mukabil genel olarak işârî tefsîrler incelendiğinde, farklı yaklaşımlar dikkati çekmekte ve bu farklı yaklaşımlar doğruya daha yakın görünmektedir. Biz çalışmamızda "sema/semâvât" ve "arz" kelimelerinin kullanıldığı bazı âyetleri seçtik. Özellikle işârî tefsîrlerde, konumuz olan kavramların yoğun şekilde işlendiği âyetlere ağırlık verdik. Çünkü bu, tefsîrler arasında kıyas yapabilmemiz için zorunluydu. Tespit ettiğimiz âyetleri bir başlık altında önce belli başlı tefsîrler, ardından işârî tefsîrler bağlamında inceledik. Akabinde işârî tefsîrlerde yapılan yorumların isâbet derecesini ve diğer tefsîrlerden farklı yönlerini göstermeye çalıştık. Araştırmamızı, makalemizin hacminin genişlememesi adına, ilk dönem tefsîr eserleriyle sınırlandırdık. Son dönemde yazılan eserleri ise genellikle araştırmamızın kapsamının dışında tuttuk.

1. Sema/Semâvât, Arz, İşârî Tefsîr, Temsil (Tanım/Mâhiyet)

Sözlükte yükseklik anlamında isim olan "sema", sümûv kökünden türemiştir. Çoğulu semâvât'tır. Gök, bulut, yüksekte olan şeyler, evin tavanı, yağmur, atın sırtı gibi mânalara da gelmektedir. Kur'ân'da genellikle "gökyüzü" anlamıyla kullanılan sema; bazen müzekker ve müennes, bazen de müfred ve cemi kalıplarıyla kullanılmıştır.³ İslâm düşüncesinde varlık ve kâinat tasavvurunun bir parçası olarak "sema" kelimesinin biri fizikî, diğeri fizik ötesi iki anlamından söz edilir. Yeryüzünün herhangi bir noktasından yukarıya doğru bakıldığında uzaydaki gök cisimleri dâhil görülen bütün uzaklıklar semanın kozmoloji, astronomi ve astrofizik gibi ilimlerin konusunu teşkil eden fizikî boyutunu oluşturur. Kur'ân'da daha çok "yedi gök"

¹ Örnek olarak bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, thk. Abdullâh İbn-i Muhsin et-Türkî (Kâhire: Dâru'l-Hicr, 1422/2001), 11/458; Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâ'iki gavâmiti't-tenzil* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Baskı, 1407), 2/557; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Berduñî - İbrahim 'Atfîş (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1384/1964), 14/319.

² Örnek olarak bk. erişim 21 Eylül 2020 el-En'am suresi 73. âyet, <https://www.kuranmeali.com/ÂyetKarsilastirma.php?sure=6&âyet=73>; eş-Şûrâ suresi 11. âyet <https://www.kuranmeali.com/ÂyetKarsilastirma.php?sure=42&âyet=11>

³ Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, "sema", *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnan Dâvudî (Dimaşk: Dâru's-Şâmiye, 1412), 427.

şeklinde kelimenin çoğul kullanımlarında veya mi'rac gibi bazı olaylara değinen hadislerde⁴ semanın, mâhiyeti tam olarak bilinemeyen gayb âlemine ilişkin fizik ötesi boyutundan söz edilir ve bu boyutuyla sema farklı din ve kültürlerde de yer alır. Bu anlamda semalardan sonra kürsî ve arş gibi melekût âleminin diğer varlıkları gelir.⁵

"Arz" ise sözlükte, semanın karşıtı olan cisim veya insan topluluklarının üzerinde yaşadığı yer şeklinde açıklanmaktadır.⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de "arz" kelimesi 468 yerde⁷ geçer; bunların çoğunda yeryüzü, bazılarında toprak ve ülke karşılığında kullanılır; bazılarında da Mısır, Mekke, Filistin, kutsal topraklar gibi şehir veya coğrafi bölgeleri ifade eder.⁸

Sözlükte "bir nesneyi gösterme; bir anlamı üstü kapalı bir şekilde ifade etme, dolaylı ve kinâyeli bir sözle anlatma" gibi mânalara gelen işâret, tasavvufta "maksadı söz aracılığı olmadan başkasına bildirme; ibareyle anlatılamayan, yalnızca ilham, keşf gibi yollarla elde edilmiş bilgi ve sezgi sayesinde anlaşılabilir kadar gizli olan mâna" şeklinde tanımlanmış, keşf ve ilhamla Kur'ân âyetlerinin bir kısmının veya tamamının yorumlandığı tefsîrler de işârî (remzî) tefsîr adını almıştır.⁹

Sözlükte "benzemek, benzetmek" anlamındaki müsûl kökünden türeyen temsîl "benzetmek, benzeri ve dengi olduğunu söylemek" demektir.¹⁰ Terim olarak ise, bir düşünceyi örnek vererek sembol diliyle açıklamak anlamına gelir. Kur'ân'da yer alan mesellerin çoğunda, özellikle "meselü ... ke-meseli ..." kalıbıyla başlayanların hemen hepsinde vech-i şebeh birçok benzerlik noktasının teşkil ettiği bir bütün konumunda bulunduğu mürekkep teşbih, temsil teşbihi formundadır.¹¹ Çok cihetle yapılan teşbihe temsil denir. Yani aslında temsil de benzetmeye dayanır, ama bu benzetme bir yönden değil, çok yönlerden yapılır. Meselâ âlim birisi hakkında "o bir deryadır" sözü teşbihtir. "O, hem yakındakilerin hem de uzaktakilerin istifade ettiği bir denizdir. Yakındakiler denizin cevherlerinden, uzaktakiler de bulutlarından istifade eder" sözü ise bir temsildir.¹²

Kur'ân'ın pek çok âyetinde temsil (sembol) metodu kullanılmıştır.¹³ Bunun yanında Kur'ân'da temsil dilinin metot olarak benimsendiğine dair âyetler de

⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Salât", 1; Ebû'l-Hüseyn Müslîm b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi'u's-sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "İman", 263.

⁵ Erdoğan Baş, "Sema", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/453.

⁶ Râgib el-İsfahânî, "arz", 73.

⁷ Muhammed Fuad Abdalbaki, *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, (Kahire: Matbaat'ü Dâri'l-Kütüb'i'l-Misriyye, 1988), 35-42.

⁸ Mustafa Çağrı, "Yer", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/476.

⁹ Süleyman Uludağ, "İşârî Tefsîr", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/424.

¹⁰ Râgib el-İsfahânî, "Mesele", 758.

¹¹ İsmail Durmuş, "Temsil", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/434-435.

¹² Hasan Sevim, *Kur'ân'da Kâfirlerle İlgili Teşbih ve Temsiller* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 2.

¹³ en-Nûr 24/39; el-Mâide 5/5; el-Bakara, 2/26; el-A'râf 7/58.

mevcuttur.¹⁴ Bu açıklamalardan sonra "sema/semâvât" ve "arz" lafızlarının içinde geçtiği âyetlerin tefsîri ve işârî tefsîrlerdeki temsilî dil çözümlmelerine geçebiliriz.

2. "Sema/Semâvât" ve "Arz" Lafızları ile İlgili Âyetler ve Yorumları

2.1. el-En'âm Suresi 73. Âyetin Tefsîri

İlk önce âyette "*Gökleri ve yeri, yerli yerince yaratan O'dur...*"¹⁵ buyurulması ile alakalı tefsîrleri inceleyelim. Ebü'l-Leys es-Semerkandî (öl. 373/983) âyetin yorumunda "es-semâvât" ve "el-arz" lafızlarına hiç değinmeden zahiri anlamıyla yetinir ve ikisinin hak olarak ve ibret olsun diye yaratıldığını vurgular.¹⁶ İbnü'l-Cevzî'nin (öl. 597/1201) tefsîrinde de "semâvât" ve "arz" kelimelerinin üzerinde durulmadan "hak" kelimesinin değişik mânalarına değinildiği görülür. Ona göre Allah (c.c.) gökleri ve yeri hak için, hak olarak, hak kelamıyla ve hikmetle yaratmıştır.¹⁷ Fîrûzâbâdî (öl. 817/1415) âyetin tefsîrinde "sema/semâvât" ve "arz" ile ilgili hiçbir vurguda bulunmazken onların yaratılmasına vurguyla göklerin ve yerin yaratılışının "hak" olduğunu belirtir.¹⁸

İşârî tefsîr yazarlarından ve önemli mutasavvıflardan, her ne kadar bazı görüşlerinden dolayı eleştirilere muhatap olsa da¹⁹ Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (öl. 638/1240) bu âyetle ilgili yorumu konumuzla alakalı güzel bir örnektir. Semâvât kelimesine "ruhlar" anlamını veren İbnü'l-Arabî, arz kelimesini "cisim" olarak yorumlar. Ruh ve cismin adaletle kâim olduğunu belirten İbnü'l-Arabî, Allah'ın (c.c.) adaleti kendine düstur edindiğine işaret eder.²⁰ Âyet öncesine bakıldığında bu mânanın doğruluğu açıkça görülür. Çünkü âyetin öncesi namazdan bahseder. Namazla beslenen ruhun yani güçlü mâneviyatın, insanı cisim boyutunda inşa etmesi tabiki güzel olacaktır. Böylece ruh ve cisimle beraber inşa olan insan, Allah'ın (c.c.) dilediği ahlâka sâhip biri olacaktır.

Âyetin yorumlanmasında tefsîrlerin bazısı "semâvât" ve "arz" lafızlarının üzerinde durmamış, daha çok sonraki "hak" kelimesini öncelemişlerdir. Kanaatimize göre böyle olmasının nedeni bu müfessirlerin kelimelerin zâhirî mânaları ile iktifa etmeleridir. İbnü'l-Arabî ise bu kelimelere daha farklı bir açıdan yaklaşmış ve derinlikli bir anlam kazandırmıştır. İlk planda dış âlemde gerçekleşen bir olaydan bahsediyormuş gibi anlaşılabilir âyet, insanı çok yakından ilgilendiren konuma yerleştirilmiştir. Âyetin öncesi ve sonrası bu çerçevede değerlendirildiğinde,

¹⁴ İbrahim 14/18.

¹⁵ *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meali*, çev. İsmail Hakkı Bursevî (İstanbul: Damla Yayınevi, 2010), el-En'âm 6/73.

¹⁶ Ebu'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993), 1/159.

¹⁷ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî el-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyyi, 1422), 2/44.

¹⁸ Ebu't-Tâhir Meccüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *Tenvîrü'l-mikbâs min tefsîri İbn Abbâs*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 12.

¹⁹ Ömer Yılmaz, "İbnü'l-Arabî Hakkında Yapılan Eleştirilere İbrahim Kûrânî'nin Yaklaşımı", *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1)* 9/21 (2008), 363-388.

²⁰ Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Arabî et-Tâî el-Hâtimî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Mahmud Mahmud Ğuraf (Dimaşk: Matbaatu'n-Nadr, 1439), 1/361.

Kur'ân'ın insanlığa hem bireysel hem de toplumsal açıdan evrensel çok sayıda mesaj verebileceğini düşünüyoruz.

2.2. İbrahim Suresi 32. Âyetin Tefsîri

İbrahim suresinde Yüce Allah "Gökleri ve yeri yaratan, semadan su indirip onunla size rızık olarak meyveler çıkaran, izniyle denizde seyretmek üzere gemileri hizmetinize veren, ırmakları âmâde kılan Allah'tır."²¹ buyurur. Âyetin tefsîrinde Mukâtil b. Süleymân (öl. 150/767) "es-semâvât" ve "el-arz" lafızlarının üzerinde hiç durmadan "su" kelimesinin mânasına geçmiştir. Ona göre burada su kelimesi ile kastedilen yağmurdur.²² Sa'lebî'ye (öl. 427/1035) bakıldığında ise âyetin tefsîrinde konumuz olan lafızların mânaları üzerinde hiç durmadan geçtiği ve böylece zâhirî mânayı önceliğini göstermiştir.²³ Bikâî (öl. 885/1480) âyetteki "es-semâvât" ve "el-arz" lafızlarını zâhirî mânasıyla ele alır. O gökler ve yeri Allah'ın (c.c.) vahdaniyetinin ve kudretinin delilleri olarak görmekte ve bunu göklerle yerin yaratılış olarak insanın yaratılışından daha büyük olmasına bağlamaktadır.²⁴

Âyetin tefsîrinde tasavvufî tefsîrin öncülerinden Kuşeyrî (öl. 465/1065) önce zâhirî mânaya, akabinde bâtinî mânasına değinir. Zâhirî mânasıyla ilgili şunları beyan eder: "Gök yukarı kaldırılırken toprak altında kaldı. Orada denizleri yarattı. Nehirler akıp bitkiler ve çiçekler yeşerdi. Gökyüzünden sel gibi yağmur yağdı. Her biri farklı tatlarda türlü türlü meyveler yeşerdi. Bunların hepsi de muayyen bir vakitte oldu." Konumuz olan bâtinî mânasına gelince şunları kaydeder: "Buradaki sema, aklın nurlarıyla süslenmiş kalptir. Bu kalp, tevhîd güneşiyle parlar. Ay ise marifettir. Kalpte korku ve ümit denizi karşılaştığı halde aralarındaki engelden dolayı karışmamaktadır. Kalp tam bir denge halinde yaşar."²⁵ Baklî (öl. 606/1209) ise âyetin tefsîrinde "semalar"ı ruhlar, "arz" kelimesini de kalpler olarak anlar. Allah semâları ceberrut nurlarıyla, yerleri melekût nurları ile süslemiştir. Gökleri zâtî nurlarla yükseltirken, yerleri ise sıfat nurları ile yaymıştır.²⁶ İbnü'l-Arabî bu âyette "semalar"ı ruhlar, "yer"i de ceset olarak değerlendirirken "gökten inen su"yu ise kutsal âlemde gelen ilim olarak açıklar.²⁷ İmam Ahmed b. Ömer (Necmüddîn el-Kübrâ) (öl. 618/1221) "semâvât"tan kalplerin göklerini, "arz"dan ise nefislerin yerini anlar. "وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ" ifadesindeki sema kelimesini kalplerin seması, suyu ise hikmet olarak yorumlar.²⁸

²¹ İbrahim 14/32.

²² Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, thk. Abdullah Mahmut Şehhâte (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 1423), 2/387.

²³ Ebü İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nisâbü'rî, *el-Kesf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. İmam Ebi Muhammed b. Aşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 1422/2002), 5/320.

²⁴ Ebu'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen er-Rubât el-Hirbevî el-Bikâî, *Nazmü'd durer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver* (Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmiyye, ts.), 10/120.

²⁵ Ebü'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. İbrâhîm el-Buseyhî (Mısır: Heyetü'l-Mısriyyeti'l-Ammeti li'l-Kitâb, 3. Baskı, ts.), 2/253.

²⁶ Ebü Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr el-Baklî, *Arâisü'l-beyân fi hakâiki'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Ferid el-Mizyadî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008), 2/266.

²⁷ Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, 1/607.

²⁸ İmam Ahmed b. Ömer b. Muhammed Necmüddîn el-Kübrâ, *et-Tevîlâtü'n-necmiyye fit-tefsîri'l-işari es-sûfi*, thk. Ahmed Ferid el-Mezdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014), 3/440.

Kanaatimize göre âyetin öncesi ve sonrası düşünüldüğünde işârî tefsîrlerin daha isâbetli yorumlara ulaştıkları anlaşılmaktadır. Âyet öncesi infâk etmekle ilgiliyken âyet sonrası Allah'ın (c.c.) tüm mevcudâtı insanın hizmetine sunması ile ilgili olması, işârî tefsîrlerde verilen mesajların isabetini güçlendirmektedir. Zira bu yorumlar insan ruhunda karşılığı olan ilâhî düsturlara dönüşmektedir. Bu haliyle âyet bize enfüs-âfâk dengesiyle âyetleri anlamının önemini de göstermektedir. Her âyetin dış dünya ile bir ilişkisi olduğu gibi insanın yaratılışı ile de bağlantısı olduğu görülmektedir. İşârî tefsîrler aracılığı ile Kur'ân'ın insan psikolojisine dair mesajları daha iyi anlaşılmaktadır. Gerçekten de bu bağlamda Kur'ân'ın sembolik dili, bir başka ifade ile Kur'ân'da temsîli dilin kullanımını en iyi işârî tefsîrlerde deşifre edilmiştir.

Burada el-Âmirî'nin (öl. 381/992) "gökler" ve "yer" kelimelerini mukayesesine bakmak faydalı olacaktır. El-Âmirî, insanın beden ve nefis olmak üzere iki cevherden meydana geldiğini vurgular. Bunlardan ruh, kökeni itibariyle semâvîdir. Bundan dolayı hikmet ile mütekâmil hale geldiğinde ulvî âlemin özlemine çekmektedir. El-Âmirî'ye göre bu iki cevherden diğeri olan beden ise kökeni itibariyle arzîdir yani yeryüzüne aittir. Bundan dolayı da beden şehvet ile dengelerini yitirdiğinde, süflî âlemi arzu etmektedir.²⁹ Şah Veliyullah ed-Dihlevî (öl. 1176/1762) ise, melekî ve hayvanî duygularla donatılmış çift yönlü bir varlık olan insandaki bu iki kuvvet arasında sürekli bir mücadele olduğunu vurgular. Melekî yönü onu yücelere doğru çekerken, hayvanî yönü ise onu süflî âleme doğru çekmektedir. Hangi yön, kişide belirgin bir hal alır ve etkisi galebe çalarsa diğeri zayıflatır.³⁰

2.3. el-Fâtır Suresi 1. Âyetin Tefsîri

Konuyla ilgili bir diğeri âyette Allah (c.c.) "*Gökleri ve yeri yaratan, melekleri ikiye, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a hamdolsun.*"³¹ buyurmaktadır. Bu âyetle ilgili yapılan yorumlarda, tefsîrlerin bazısı "semâvât" ve "arz" kelimelerinin üzerinde hiç durmadan geçtikleri hemen fark edilir. Sebebinin ise bu lafızların kabuk anlamıyla yetinilmiş olduğu âşikardır. Yine bu âyetin tefsîri yapılırken genellikle fâtır kelimesinin mânaları üzerinde durulmuş ve bu kelimenin derinlemesine bir tahlili de yapıldığı görülür. İstisnasız bu tefsîrlerin tamamında İbn-i Abbas'tan (öl. 68/687-688) rivâyetle, kendisinin fâtır kelimesinin anlamını bilmediği ve iki bedevinin konuşurken kulak misafiri olması sayesinde fâtırın mânasını öğrendiğine dair rivâyet mevcuttur.³²

Tasavvufi tefsîr yazarlarından İsmâil Hakkı Bursevî (öl. 1137/1725) âyette geçen "gökler" ifadesine "ruhların semaları", "yer" ifadesi için ise "nefislerin yeri" tanımlamalarını yapar. Her şeyin evveli, ruhların semaları ve nefislerin yeri ile ilişki

²⁹ Ebü'l-Hasan el-Âmirî, *Kitâbu'l-emed ale'l-ebed*, çev. Yakup Kara (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 96.

³⁰ Şah Veliyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullahi'l-bâliga*, tah. Seyyid Sâbık (Beyrut: Dâru'l-Cil, 2005), 1/54-55. Ayrıca bk. İbrahim Yıldız, *Kur'an İnsan ve Yanılgı* (Bursa: Emin Yayınları, 2019), 70.

³¹ el-Fâtır 35/1.

³² Fîrûzâbâdî, *Tenvîrü'l-mikbâs min tefsîri İbn Abbâs*, 364; Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsîr*, 3/505; Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, 3/98; Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 8/97.

içerisindedir.³³ Geylânî (öl. 561/1165) "göklerin fâtırı" ifadesine, yokluk karanlığında bulunan ulvî varlıkları yaratan, anlamını vermektedir. Bu varlıkları ise Allah'ın sıfatları ve güzel isimleri ile ilişkilendirmektedir. "وَالْأَرْضِ" ifadesi için farklı istidatları sâhip varlıklar anlamını çıkarmaktadır.³⁴

2.4. eş-Şûrâ Suresi 11. Âyetin Tefsîri

Yüce Allah âyette "O, gökleri ve yeri yoktan yaratandır. Size kendinizden eşler, hayvanlarzan da (kendilerine) eşler yaratmıştır. Bu sûretle sizi çoğaltıyor. O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir."³⁵ buyurur. Taberî (öl. 310/923), "فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ" ifadesi için göklerin ve yerin yaratıcısı açıklaması yapar ve geçer.³⁶ İbn-i Atiyye (öl. 541/1147) aynı ifade için, "gökler"i ve "yer"i benzersiz bir şekilde ve birbirinden ayrı tabakalar halinde yaratan anlamını vermektedir.³⁷ Râzî (öl. 606-1210) âyeti bağlamına uygun olarak "gökler" ve "yer"i, inanmayanlara Allah'ın (c.c.) varlığının ve sonsuz kudretinin bir delili olarak sunmaktadır. O, bu âyette daha çok kelâmî konulara değinmektedir. Allah'ın (c.c.) fâtır oluşuna fazlaca değinen Râzî'nin, "gökler" ve "yer" lafızları ile alakalı sadece zâhirî mânâyı esas aldığı açıkça görülmektedir.³⁸

Bu âyetle ilgili işârî tefsîrlerdeki yorumlara bakacak olursak İsmâil Hakkı Bursevî "göklerin ve yerin fâtırı" ifadesi için ulvî ve süflî âfakların yaratıcısı şeklinde bir açıklama yapar. Ulvî âfaklara "ruhlar", süflî âfaklara da "nefisler" der.³⁹ İbn-i Ömer "göklerin fâtırı" ifadesi için gayb âlemlerinden kalplerin semalarını yaratan mânasını verir. "Yerin fâtırı" ifadesinden; görünmeyen dünyalardan nefislerin yerini yaratan mânasını çıkarmaktadır.⁴⁰ Yani ruhun bedene yayılması ile bedeninin canlılık kazanması ve yaşamaya başlaması kastedilmektedir.

2.5. el-Hicr Suresi 85. Âyetin Tefsîri

Hicr suresi 85. âyette Yüce Allah "Biz gökleri, yeri ve ikisinin arasındakileri ancak hak ile yarattık. O saat mutlaka gelecektir. Şimdilik güzel bir şekilde (onlardan) yüz çevir." buyurur. Kurtubî (öl. 671/1273), Allah'ın (c.c.) "gökler"i ve "yer"i hak olarak yaratması üzerinde durur. Ona göre "gökler" ve "yer", zeval bulmak ve iyilerle kötülerin yaptıklarının karşılığını bulması için yaratılmıştır.⁴¹ Beyzâvî (öl. 685/1286) de âyetin tefsîrinde "gökler" ve "yer" lafızlarının değil, hak kelimesinin tahlili üzerinde durur. Ona göre "gökler" ve "yer" hak olarak ve hak üzere yaratmıştır. Bu

³³ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 7/258.

³⁴ Abdülkâdir-i Geylânî, *Tefsîru'l-Cilânî*, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî (Kuvita: el-Mektebe el-Mârufiye, 1431/2010), 4/139. Bk. İmam Ahmed İbn-i Ömer, *et-Tevîlâtü'n-necmiyye*, 5/114.

³⁵ eş-Şûrâ 42/11.

³⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 21/507.

³⁷ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Gırnâtî el-Endelûsî, *el-Muharrerü'l-veciz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Abdusselâm Abdüşşâfî Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422), 5/28.

³⁸ Fahreddin Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 1420), 27/582.

³⁹ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 8/292.

⁴⁰ İmam Ahmed İbn-i Ömer, *et-Tevîlâtü'n-necmiyye*, 5/275.

⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 10/54.

nedenle fesâd ve Ŗerrin bir süreliğine devamı mümkündür ama yeryüzünden er veya geç kalker.⁴² Dikkat edilirse Beyzâvî konumuz olan kavramları zâhirî mânası ile almıŖ ve yorumlamıŖtır.

Büyük mutasavvıf Geylânî, tefsîrinde âyetteki "gökler" ve "yer" kelimelerine Ŗu mânaları vermektedir: "Allah semâlardaki ulvî değere sâhip varlıkları ve yerdeki süflîyet içindeki varlıkları kaderleriyle yarattı."⁴³ İmam Ahmed İbn-i Ömer ise bu âyeti daha derin ve insanın yaratılıŖıyla iliŖkilendirerek yorumlamaktadır. O Ŗunları ifade eder: "Allah ruhların göklerini, hayallerin yerini ve ikisinin arasındaki nefisleri, esrarı ve gizli olanları hakkıyla ve görüntüleriyle beraber yaratmıŖtır. İnsan diğer varlıklar içinde yaratılıŖ itibari ile farklı bir özelliğe sâhiptir. Çünkü o, zâhirî ve bâtınî mânalarıyla Hak Teâla'ya aynadır."⁴⁴

Bazı tefsîrler, konumuz olan lafızlar üzerinde hiç durmadan gemiŖlerdir. Genellikle bu iki kelimededen sonra gelen ve kendilerince daha önemli olduğunu düşündükleri kavramlar ve mânalar üzerinde yođunlaŖmıŖlardır. Âyet, insanın daha çok kendisinin dıŖındaki âlemlerle iliŖkisi üzerinden yorumlanmıŖtır. Böylelikle bu tefsîrler birbirinin tekrarıdan ibaret kalmıŖlardır. İŖârî tefsîrler ise âyeti insan rûhu ve psikolojisi ile iliŖkilendirmekte; âyet, insanın yaratılıŖı hakkında bilgi verir forma girmektedir. Mutasavvıf müfessirlerin tutumu, her ne kadar Süyûtî (öl. 911/1505), hadisi sahih kabul etmeyip Yahyâ b. Muâz er-Râzî'ye (öl. 258/872) ait bir söz olduğunu iddia etse de, Hz. Peygambere (s.a.v.) isnad edilen "kendini bilen rabbini bilir"⁴⁵ sözü ile mutâbık görünmektedir. İŖârî tefsîr yazarları genel itibari ile ayrıca tasavvuf büyükleridir. Tasavvufun daha çok iç temizliği, kalp saflığı gibi insanın derûnî dünyasını ön planda tutması, bu tarzda bir yorumlama metodunu doğal olarak dođurmuŖtur.

2.6. en-Nahl Suresi 3. Âyetin Tefsîri

Yüce yaratıcı Kur'ân'da "O, gökleri ve yeri hak ile yarattı. O, müşriklerin ortak koŖtuklarından çok yücedir."⁴⁶ buyurur. Nisâbûrî (öl. 730/1304) âyetteki "semalar"ı tevhîdin en Ŗerefli delilleri Ŗeklinde, "yer"i ise küçük derecedeki deliller Ŗeklinde yorumlamaktadır.⁴⁷ İbn-i Kesîr (öl. 774/1373), "semalar"ın yaratılmasını ulvî âlemlerin yaratılması olarak açıklamaktadır. "Yer"in yaratılmasını ise konum olarak gökten daha aŖađı konumda bulunmasından dolayı, süflî âlemlerin yaratılması

⁴² Nâsirüddîn Ebû Saîd b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrâru't-te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahman Mera'sili (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 1418), 3/216.

⁴³ Abdülkâdir-i Geylânî, *Tefsîru'l-Cilânî*, 4/368.

⁴⁴ İmam Ahmed İbn-i Ömer, *et-Tevilâtu'n-necmiyye*, 4/19.

⁴⁵ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eŖ-Ŗâfi es-Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî*, thk. Ŗeyh Halid Tartûsî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1435/2014), 288.

⁴⁶ en-Nahl 16/3.

⁴⁷ Nizâmeddin Nisâbûrî, *Garâibü'l-Kur'ân ve regâibü'l-furkân*, thk. Ŗeyh Zekeriya Umeyrat (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416), 4/242.

şeklinde izah etmektedir. Bununla birlikte her ikisinin de boşuna değil, hak olarak yaratıldıklarını vurgulamaktadır.⁴⁸

İsmâil Hakkı Bursevî, âyetteki "gökler" ve "yer" kavramlarını göklerin cisimleri ve yerin eserleri olarak yorumlamaktadır.⁴⁹ Böylece Bursevî, "gökler" ve "yer" kavramlarını birbirlerinden sürekli etkilenme halinde bulunan iki âlem olarak değerlendirir. Nahcuvânî (öl. 920/1514), tefsîrinde âyetle alakalı şunları ifade eder: "Allah (c.c.), büyüklüğüne ve yüksekliğinin kemaline rağmen gökleri, genişliğinin kemaline rağmen de yeri yarattı ve icat etti."⁵⁰ Nahcuvânî Allah'ın (c.c.) sonsuz yaratma ve icat etme gücünü önceleyerek, "gökler" ve "yer"i de buna delil olarak sunmaktadır.

2.7. el-Enbiya Suresi 32. Âyetin Tefsîri

Allah'ın (c.c.) "*Gökyüzünü de korunmuş bir tavan yaptık. Onlar ise oradaki, (Allah'ın varlığını gösteren) delillerden yüz çevirmektedirler.*"⁵¹ buyurması ile ilgili *Tefsîrü'l-Celâleyn*'de, nasıl ki evin tavanı taban için çatı ise, Allah (c.c.) tarafından "gökler" in de "yer" için örtü kılındığı vurgulanır.⁵² Semerkandî, "yer" e herhangi bir şeyin çarpıp zarar vermesinden muhafaza etmek için, "göklerin" koruyucu kılındığını belirtir.⁵³ Sa'lebî, tefsîrinde "*...Göğü de, kendi izni olmadıkça yer üzerine düşmekten korur...*"⁵⁴ ve "*Ve göğü taşlanan bütün şeytanlardan koruduk.*"⁵⁵ âyetlerini konuyu izah için kullanır. Ona göre "gökler" düşmekten korunmuş bir tavan kılınmıştır. Ayrıca "gökler" sayesinde "yer", kovulmuş şeytanın şerrinden muhafaza edilmiştir.⁵⁶

İşârî tefsîrlere bakacak olursak Kuşeyrî, bu âyeti zâhirî olarak açıklarken, "gökler" in aydınlatıcı, "yer" in ise barınma mekânı olmasına vurguda bulunur. Bâtınî yorumunda "nefislerin arz" ını ibadet mekânları olarak yorumlarken, "kalplerin seması"nda aklın yıldızlarından, ilmin aylarından, tevhîd ve irfân güneşlerinden bahseder. Arzından bu ifadelerini "*And olsun ki, yakın göğü kandillerle donattık, onları şeytanlar için taşlamalar yaptık ve şeytanlara çılgın alev azabını hazırladık.*"⁵⁷ âyeti ile ilişkilendirir. Ona göre âvamdan insanlar, âyetlerden yüz çevirir, kalp âyetleri üzerinde tefekkür etmez ve buradaki nurlardan gaflete düşerler. Kalpteki nurlardan ancak havas ilim sâhipleri bilgi sâhibi olabilir.⁵⁸ Buna göre Kuşeyrî "gökler"i; akıl, ilim, tevhîd ve irfân güneşi gibi manevi yükselmeye aracılık edecek sebepler olarak

48 Ebü'l-Fidâ' İbn-i Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm*, thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419), 4/556.

49 İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, 5/4.

50 Nî'metullah b. Mahmûd Nahcuvânî, *el-Fevâtihü'l-ilâhiyye ve'l-mafâtihi'l-gaybiyye* (Mısır: Dâru Rakâbî, 1419/1999), 1/420.

51 el-Enbiya 21/32.

52 Celâleddin el-Mahallî - Celâleddin es-Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 123.

53 Semerkandî, *Bahru'l-ulûm*, 2/125.

54 el-Hac 22/65.

55 el-Hicr 15/17.

56 Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, 6/274.

57 el-Mülk 67/5.

58 Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, 2/501.

görmektedir. Bunlardan faydalanamayanları ise azaba uğrayacak kişiler olarak görmektedir.

İsmâil Hakkı Bursevî, âyette "sema" ile işaret edilenin ârifin kalbi olduğu kanaatinde. Çünkü ârifin kalbi; şeytan, ins ve cinlerin vesveselerinden korunmuştur.⁵⁹ Bursevî'nin semalardan bu mânayı çıkarmasının nedeni ârifin kalbinin şeytan, ins ve cinlerin yetişemeyeceği manevi bir yükseklikte olması düşüncesi yatmaktadır. Çünkü bu metafora göre "semalar"da olanlar değerli kabul edilenlerdir. "Yer"dekiler seviye bakımından aşağıda olmaları nedeniyle daha düşük değerdedir. Mekkî b. Ebî Tâlib (öl. 437/1045) âyetteki "tavan"ın mâhiyeti için yeryüzünü şeytanlardan koruyan melekler ifadesini kullanır.⁶⁰ "Tavan"ın yüksekte olması nedeniyle alttaki "yer"i koruması onun değerli oluşuna delalet eder. Böylece İsmâil Hakkı Bursevî ile Mekkî b. Ebî Tâlib'in yorumlarının özünde çok yakın düşünceye oldukları görülmektedir.

Gerek bizim alıntıladığımız eserlerde gerekse diğer bazı tefsîrlerde, "semâvât" ve "arz" lafızlarının üzerinde hiçbir tahlil yapılmadığı görünür. Pek çoğunun kavramların zâhirî mânasıyla alındığı, iki kavramın öncesi ve sonrası ile ilgili yorumlamalara ağırlık verildiği gözden kaçmaz. İşârî tefsîrlere bakıldığında ise "semâvât" ve "arz" lafızlarının daha ince mânalarına nüfûz edildiği dikkatte şayandır. Şüphesiz ki yapılan yorumlamalar, ilk planda ve hızlı bir okumayla ulaşılabilecek seviyede değildir. Derinlemesine bir düşünme faaliyetinin sonucunda elde edilen bu mânâların, insana daha çok şey ifade ettiği yadsınamaz. Âyetler zâhirî mânaya göre, insanı daha fazla etkileme gücüne de kavuşmaktadır.

SONUÇ

İşârî tefsîr kaleme alan müfessirler, âyetleri daha çok nefis tezkiyesi ve kalp temizliği bağlamında ele almışlardır. Bunun yanında olayın dış görünüşünden ziyade derunî boyutuna yoğunlaşmışlardır. İşârî tefsîrler incelendiğinde, hem "sema/semâvât" ve "arz" lafızları hem de Kur'ânî diğer kavramların kullanımıyla ilgili temsil dilinin incelikleri üzerinde önemle durulduğu görülür. Kavramlar siyak ve sıbakla uyumlu olmak şartıyla, zâhir mânasıyla değil bâtinî mânasıyla anlaşılıp yorumlanmıştır. Bunun böyle olması zâhirî mânayı önceleyen müfessirlerin yalnızca düştükleri anlamına gelmez. Ama tasavvufî gelenekten gelen müfessirlerin, Kur'ân'ın daha farklı mânalarına nüfûz edebildiklerini gösterir.

İşârî tefsîrlerin "sema/semâvât" ve "arz" lafızlarını ele alırken, diğer tefsîrlerden ayrılan bir yönü de âfâk ve enfûs ayrımıdır. Âfâk, insanın dışsallığını, enfûs ise içe dönüklüğünü ifade eder. İşârî tefsîrler gerek konumuz olan lafızlar, gerekse daha başka konularza enfûsî tahlil yöntemini hep kullanmışlardır. Kur'ân'ın

⁵⁹ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, 5:473. bk. İmam Ahmed İbn-i Ömer, *et-Tevilâtu'n-necmiyye*, 4/229.

⁶⁰ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye fi ilmi meâni'l-Kur'ân*, thk: eş-Şâhid el-Buşeyhî (Dubai: Mecmuatü's-Şârika, 1429/2008), 7/751.

sembolik dilinin farkında olan mutasavvıfların, psikolojik tahliller yapmaları gâyet doğaldır. Kur'ân'ın çok katmanlı anlam dünyası da buna fırsat vermektedir.

İşâri tefsîrlerde dikkate değer diğer bir özellik, "sema/semâvât" ve "arz" lafızlarının, genellikle ulvî ve süflî karşıtlığı üzerinden değerlendirmeye tâbi tutulmuş olmasıdır. Şöyle ki; mutasavvıflar genellikle "sema/semâvât" lafzını insanda bulunan üstün maneviyat öğeleri ve kavramları ile yanyana kullanırken, "arz" lafzı ile kullanılan kelimeler daha çok insandaki süflî duygulara karşılık gelmektedir. Çalışmamızda ele aldığımız âyetlerin tefsîrinde, "sema/semâvât" (السموات) lafzı için kullanılan ulvî ve mânevi derece bakımından üstünlük ifade eden bazı kavramalar şöyle sıralanabilir: Ruhlar, aklın nurlarıyla süslenmiş kalp, ceberrut nurları, zâtî nurlar, kalplerin gökleri, ulvî varlıklar, ulvî âfaklar, aydınlatıcı, ârifin kalbi. Bunun tersine "arz" lafzı için ise, süflî ve mânevi derece bakımından daha düşük bir seviyeyi ifade eden şu kavramlar kullanılmıştır: Cisim, melekût nurları, sıfat nurları, ceset, nefislerin arzı, farklı istîdatları sâhip varlıklar, süflî âfaklar, meskenet. Bunun sebebi, "gökler" in câhiliye arapları arasında "yer" e göre daha kıymetli olmasına bağlanabilir.

İşâri tefsîr yazarları, Kur'ân'ın derin mânalarına nüfuz edebilmişlerdir. Bu durum, Kur'ân-ı Kerim okuyucusunda merak duygusunu artıracak mâhiyettir. Kur'ân'ın okundukça onu okuyan kişiye farklı mesajlar verebiliyor olmasının göz ardı edilmemesi gerekir. Bu bakımdan Kur'ân okunurken, her kavramın detaylı şekilde düşünülüp tahlil edilmesi faydalıdır. Sadece zâhirde kalan yorum ve değerlendirmelerin, sonsuz anlam okyanusu Kur'ân'ın mânasını sınırlandırmak ve Kur'ân'a haksızlık olacağı muhakkaktır.

KAYNAKÇA

- Abdulkaki, Muhammed Fuad. *el-Mu'cemu'l-müfehres li elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*. Kahire: Matbaat'ü Dâri'l-Kütübi'l-Mısıriyye, 1988.
- Âmirî, Ebü'l-Hasan. *Kitâbu'l-emed ale'l-ebed*. çev. Yakup Kara. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Baklî, Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr. *Arâisü'l-beyân fi hakâiki'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Ferid el-Mizyadî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.
- Baş, Erdoğan. "Sema". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36/453. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Bezzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd b. Muhammed. *Envârü't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman Mera'sili. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 1418.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-sahih*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Baskı, 1422/2001.
- Bursevî, İsmâil Hakki. *Rûhu'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

- Celâleddin el-Mahallî & Celâleddin es-Süyûtî. *Tefsîrû'l-Celâleyn*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.
- Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. thk. Abdurrezzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Arabiyyi, 1422.
- Çağrıçı, Mustafa. "Yer". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/476. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Dihlevî, Şah Veliyullah. *Hüccetullahi'l-bâliga*. tah. Seyyid Sâbık. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cıl, 2005.
- Durmuş, İsmail. "Temsil". *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/434-435. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *Tenvîrû'l-mikbâs min tefsîri İbn Abbâs*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Geylânî, Abdülkâdir-i. *Tefsîru'l-Cilânî*. thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî. 6 Cilt. Kuvita: el-Mektebe el-Mârufiye, 1431/2010.
- İbn-i Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân b. Gâlib el-Gırnâtî el-Endelûsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. thk. Abdusselâm Abduşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422.
- İbn-i Kesîr, Ebû'l-Fidâ'. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Muhammed Hüseyin Şemsüddîn. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419.
- İbnü'l-Arabî, Muhyiddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed et-Tâi el-Hâtimî. *Tefsîru'l-Kur'ân*. thk: Mahmud Mahmud Ğuraf. 2 Cilt. Dimaşk: Matbaatu'n-Nadr, 1439.
- İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnan Dâvudî. Dimaşk: Dârü's-Şâmiye, 1412.
- Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed. *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye fî ilmi meâni'l-Kur'ân*. thk: eş-Şâhid el-Buşeyhî. 12 Cilt. Dubai: Mecmuatü's-Şârika, 1429/2008.
- Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meali*. çev. İsmail Hakkı Bursevî. İstanbul: Damla Yayınevi, 2010.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Berdunî & İbrahim 'Atfîş. 20 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964.
- Kuşeyrî, Ebû'l-Kâsım Zeynü'l-İslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Letâifü'l-işârât*. thk. İbrâhim el-Besyûnî. 3 Cilt. Mısır: Heyetü'l-Mısriyyeti'l-Ammeti li'l-Kitâb, 3. Baskı, ts.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *et-Tefsîrû'l-kebîr*. thk. Abdullah Mahmut Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 1423.

- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmiu's-saḥîḥ*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nahcuvânî, Ni'metullah b. Mahmûd. *el-Fevâtihu'l-ilâhiyye ve'l-mafâtiḥu'l-gaybiyye*. 2 Cilt. Mısır: Dâru Rakâbî, 1419/1999.
- Necmüddîn el-Kübrâ, İmam Ahmed b. Ömer b. Muhammed. *et-Tevilâtu'n-necmiyye fî't-tefsîri'l-işari es-sûfi*. thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014.
- Nisâbü'rî, Nizâmeddin. *Garâibü'l-Kur'ân ve regâibü'l-furkân*. thk. Şeyh Zekeriya Umeyrat. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtihu'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 1420.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbü'rî. *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*. thk. İmam Ebi Muhammed b. Aşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyyi, 1422/2002.
- Semerkindî, Ebû'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm. *Bahru'l-ulûm*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993.
- Sevim, Hasan. *Kur'ân'da Kafirlerle İlgili Teşbih ve Temsiller*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *el-Hâvî li'l-fetâvî*. thk. Şeyh Halid Tartûsî. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1435/2014.
- Uludağ, Süleyman. "İşârî Tefsîr". *Diyanet Vakfî İslam Ansiklopedisi*. 23/424-424. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân*. thk. Abdullâh İbn-i Muhsin et-Türkî. 24 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hicr, 1422/2001.
- Yıldız, İbrahim. *Kur'an İnsan ve Yanılgı*. Bursa: Emin Yayınları, 2019.
- Yılmaz, Ömer. "İbnü'l-Arabî Hakkında Yapılan Eleştirilere İbrahim Kûrânî'nin Yaklaşımı". *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-1)* 9/21 (2008), 363-388.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an hakâ'iki gavâmiti't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Baskı, 1407.